

Leyla MƏMMƏDOVA

AMEA Folklor İnstitutu

filologiya elmləri doktoru, dosent

leyla.kamranqizi@gmail.com

ORCID: 0009-0003-1498-8558

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2026.1.3>

SEYİD ƏZİM ŞİRVANININ HEKAYƏTLƏRİNDƏ XALQ GÜLÜŞÜ: MOLLA NƏSRƏDDİN OBRAZI

Xülasə

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan ictimai-bədii fikrində baş verən yeniləşmə prosesi Seyid Əzim Şirvaninin şəxsiyyətində daha geniş vüsət aldı. Görkəmli sənətkarın yaradıcılıq üslubu, özəl dəst-xətti ədəbiyyat tariximizdə xüsusi mərhələ təşkil edir. Seyid Əzim Şirvaninin yaradıcılığının özəlliyinin əsasını mövcud dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmaq, xalqın arzu-istəklərinə cavab vermək, açıq şəkildə deyilə bilməyən mətləblərə bədii don geyindirmək xüsusiyyətləri ilə yanaşı, folklor əsərlərinin, xüsusən də xalq lətifələrinin təsiri təşkil edir. Görkəmli ədibin hekayətlərində geniş yer alan xalq lətifələri, xüsusən də Molla Nəsrəddin ədəbi obrazının təcəssümü əhvalatların təsir gücünü, kəsərliliyini daha da artırır. Hekayələrdə Molla Nəsrəddin obrazının təzahürü, onunla bağlı lətifələrə bənzərlik iki şəkildə qarşıya çıxır:

I Molla Nəsrəddin lətifələrini xatırladan, sadəcə süjetində cüzi dəyişiklik edilən nümunələr (“Müəzzin hekayəsi”, “Ərəb və naqə”, “Qəzvinli”, “Şair və dövlətli”, “Hekayət”, “Nəqqaş”, “Həmədan hakimi” və s.).

II Dolayısı ilə Molla Nəsrəddin lətifələrini ehtiva edən, müəyyən mənada onun məzmununu xatırladan nümunələr (“Hammalın vəqəsi”, “Çəpgöz hekayəsi”, “Dəllək və xacə”, “Padşah və zərif”, “Müsafir və xəsis”, “Hekayət” və s.).

Qarşılaşdığı ziddiyyətlərlə dolu həyat hekayələri, real hadisələrə Molla Nəsrəddin sayəti baxış, sevilən sənətkarın hər zaman yaradıcılığına bələdçilik etmiş, onu xalqa daha da sevdirmişdir. Məşhur lətifə qəhrəmanı Molla Nəsrəddinlə həmfikir, eyni düşüncə tərzinə malik olması yalnız yaradıcılığında deyil, real həyatda da özünü göstərirdi. Çünki Seyid Əzim Şirvani doğma xalqı arasında, köhnə dünyanın sonuncu, yeni dünyanın birinci şairi kimi çox sevilib, şöhrət qazanmışdır.

Açar sözlər: Seyid Əzim Şirvani, hekayət, xalq gülüşü, Molla Nəsrəddin obrazı

Leyla MAMMADOVA

FOLK LAUGHTER IN SEYID AZIM SHIRVANI'S STORIES: THE IMAGE OF MOLLA NASREDDIN

Summary

In the second half of the 19th century the process of renewal that took place in Azerbaijani social and artistic thought gained broader scope in the personality

and creative work of Seyid Azim Shirvani. The creative style and distinctive personal manner of this prominent artist constitute a special stage in the history of our literature. The uniqueness of Seyid Azim Shirvani's creative work lies in his ability to keep pace with the demands of his era, respond to the wishes and aspirations of the people, artistically express ideas that could not be stated openly and draw upon folklore, particularly folk anecdotes. The folk anecdotes that occupy a prominent place in the stories of the distinguished writer, especially the embodiment of the literary image of Molla Nasreddin, further enhance the impact and expressive power of these narratives. The manifestation of the image of Molla Nasreddin in the stories, and their resemblance to anecdotes associated with him, appears in two forms:

I Examples that recall Molla Nasreddin anecdotes with only minor changes made to the plot: "The story of the muezzin", "The arab and the She-Camel", "The qazvinian", "The poet and the wealthy man", "A short tale", "The painter (ornament)", "The governor of hamadan" and others.

II Consequently, examples that contain Molla Nasreddin anecdotes and, in a certain sense, resemble their content: "The Incident of the "hammal" (the Porter)", "The Cross-eyed story", "The Barber and the hodja", "The Shah and the elegant one", "The Traveler and the miser", "A short tale" and other.

Life stories filled with contradictions and real events, viewed through a Molla Nasreddin like perspective have always guided the beloved artist's creativity and made him even more cherished by the people. His agreement with the famous anecdotal hero Molla Nasreddin, sharing the same way of thinking, was evident not only in his creative work but also in real life. Because Seyid Azim Shirvani was greatly loved and gained fame among his people as the last poet of the old world and the first poet of the new.

Keywords: Seyid Azim Shirvani, short story (tale), folk laughter, the image of Molla Nasreddin

Лейла МАМЕДОВА

НАРОДНЫЙ ЮМОР В РАССКАЗАХ СЕЙИДА АЗИМА ШИРВАНИ: ОБРАЗ МОЛЛЫ НАСРЕДДИНА

Резюме

Во второй половине XIX века процесс обновления в азербайджанской общественно-художественной мысли получил более широкое развитие в личности Сейида Азима Ширвани. Творческий стиль и особая манера выдающегося художника составляют особый этап в истории нашей литературы. Особенностью творчества Сейида Азима Ширвани является не только следование требованиям своего времени, удовлетворение желаний и устремлений народа, художественное выражение тем, которые нельзя было открыто озвучивать, но и влияние фольклорных. Широкое место, занимаемое в рассказах выдающегося писателя народными анекдотами, особенно вопло-

щением литературного образа Моллы Насреддина, ещё больше усиливает воздействие его повествований. Проявление образа Моллы Насреддина в рассказах и его сходство с соответствующими анекдотами проявляется двумя способами:

I. Примеры, напоминающие анекдоты о Молле Насреддине, в которых лишь незначительно изменён сюжет: «История муэдзина», «Араб и верблюдица», «Казвинянин», «Поэт и богач», «Короткая история», «Художник (орнаменталист)», «Губернатор Хамадана» и другие.

II. Таким образом, примеры, содержащие анекдоты о Молле Насреддине и в определённой мере напоминающие его содержание: «Случай с «хаммалом» (носильщиком)», «История о косоглазом», «Парикмахер и ходжа», «Шах и изысканная дама», «Путешественник и скупой», «Короткая история» и другие.

Жизненные истории, полные столкновений с противоречиями, взгляд на реальные события в духе Моллы Насреддина всегда служили ориентиром в творчестве любимого художника и делали его ещё более близким народу. Согласие с известным героем анекдотов Моллой Насреддином и наличие у него того же образа мышления проявлялось не только в его творчестве, но и в реальной жизни. Потому что Сейид Азим Ширвани был очень любим и снискал славу среди своего народа как последний поэт старого мира и первый поэт нового.

Ключевые слова: Сейид Азим Ширвани, рассказ, народный юмор, образ Моллы Насреддина

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan ictimai-bədii fikrində baş verən yeniləşmə prosesi Seyid Əzim Şirvaninin şəxsiyyətində daha geniş vüsət aldı. Görkəmli sənətkarın yaradıcılıq üslubu, özəl dəst-xətti ədəbiyyat tariximizdə xüsusi mərhələ təşkil edir. Seyid Əzim Şirvaninin yaradıcılığını aktual edən cəhətlər say-sızdır. Bu özəlliyyənin əsasını ilk növbədə, mövcud dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmaq bacarığı, xalqın arzu-istəklərinə cavab vermək, açıq şəkildə deyilə bilməyən mətləblərə bədii don geyindirməklə yanaşı, folklor əsərlərinin, xüsusən də xalq lətifələrinin təsiri təşkil edir.

Görkəmli ədibin hekayətlərində geniş yer alan xalq lətifələrinin təsiri, özəlliklə də Molla Nəsrəddin ədəbi obrazının təcəssümü əhvalatların canlılığını, kəsərliliyini daha da artırır. Belə ki, xalq zəkasının məhsulu olan lətifələr müxtəlif süjetlərdə təqdim edilir. Qayə müraciət edilən lətifə süjetinin əsasında, müəllifin amalı, açıq sözlə deyə bilmədiyi məqamları, dünyaya baxışını, arzu-istəklərini çatdırmağa xidmət edir. Bu barədə Seyid Əzim Şirvani irsinin tədqiqatçısı, ədəbiyyatşünas alim Zaman Əsgərli belə yazırdı: “XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli lirik və satirik şair kimi tanınan Seyid Əzim Şirvani eyni zamanda bir sıra kiçik həcmli mənsur hekayələrin müəllifidir. Mövzusu xalq ədəbiyyatından, müxtəlif tarixi rəvayətlərdən və klassik Şərq şairlərinin yaradıcılığından

alınmış həmin əsərlər hekayət, lətifə, nadirə və hekayə janrlarında yazılmışdır. Onların bəziləri öz üslubuna və bədii formasına görə məşhur Molla Nəsrəddin lətifələrini xatırladır. Kiçik yaşlı məktəblilər üçün yazılmış və “Rəbiül-ətfal” kitabında toplanmış bu əsərlər yığcamlığı, sadəliyi və konkretliyi ilə diqqəti cəlb edir” (3, s. 53).

Məlum olduğu üzrə, Molla Nəsrəddin (Efendi, Xoca, Xacə, Molla Nəsrəddin) Yaxın və Orta Şərqdə, bir çox türkdilli xalqların şifahi ədəbiyyatında müştərək ədəbi obraz kimi tanınmaqdadır. Lətifələrindən də Molla Nəsrəddinin Əmir Teymur (1336-1405) dövründə yaşadığı və onunla dost olduğu bəllidir. Baş qəhrəman kimi tanınan və hamı tərəfindən çox sevilən Molla Nəsrəddin, dünyagörmüş, bilikli, hazırcavab, ədalətli və müdrik bir şəxs olmuş, lətifələri dillərdə dolaşaraq xalq ifadələrinə, zərbi-məsəllərə çevrilmişdir. Bəzi fərziyyələr Molla Nəsrəddinin Qarabağda, Azərbaycanın Cəbrayıl qəzasında yaşadığına ehtimal edir. Çünki Cəbrayıl da bu gün də “Molla Nəsrəddin gədiyi” deyilən yer məlumdur. Xalq təbincə desək, Şuşadan Füzuli rayonuna gedən kəsmə yol “Molla Nəsrəddin yolu” adlandırılır.

Seyid Əzim Şirvaninin bədii cəhətdən həll etməyə çalışdığı problemlər məhz içərisindəki mühitə və onun təmsilçilərinə xas olması sirr deyildir. Qarşılaşdığı ziddiyyətlərlə dolu həyat hekayələri, real hadisələrə Molla Nəsrəddin saydığı yanaşma sevilən sənətkarın hər zaman yaradıcılığına bələdçilik etmiş, onu xalqa daha da sevdirmişdir.

Görkəmli şairin əksər hekayətlərində Molla Nəsrəddin obrazının təzahürü, onunla bağlı lətifələrə bənzərlik diqqət çəkir. Bu bənzərlik iki şəkildə qarşıya çıxır:

I Molla Nəsrəddin lətifələrini xatırladan, sadəcə süjetində cüzi dəyişiklik edilən nümunələr (“Müəzzin hekayəsi”, “Ərəb və naqə”, “Qəzvinli”, “Şair və dövlətli”, “Hekayət”, “Nəqqaş”, “Həmədən hakimi” və s.).

II Dolayısı ilə Molla Nəsrəddin lətifələrini ehtiva edən, müəyyən mənada onun məzmununu xatırladan nümunələr (“Hammalın vəqiəsi”, “Çəpgöz hekayəsi”, “Dəllək və xacə”, “Padşah və zərif”, “Müsafir və xəsis”, “Hekayət” və s.).

Bəhs edilən, eynilə Molla Nəsrəddin lətifələrini xatırladan, süjetində heç bir dəyişiklik edilməyən nümunələrə nəzər yetirdikdə, dəfələrlə məkanın da eyni olduğunun şahidi oluruq. Sadəcə fərqlilik obrazlarda, onların adında seçilir. Məsələn, bu baxımdan “Müəzzin hekayəsi”ni qısa şərh edək. Burada deyilir ki, bir nəfər bədsövt olan müəzzin bir çöldə əzan verirdi, sonra isə müxtəlif səmtlərə yüyürərək öz səsinə qulaq asırdı. Ondən bu qərrib hərəkətinin səbəbini soruşanda isə cavab verir: “Xalq mənə deyir ki, sənin sövtün uzaqdan çox yaxşı gəlir. İndi bu çöldə əzan verib, hər tərəfə yüyürüb qulaq asıram ki, görüm xalq danışan sözlər doğrudur, yainki yalandır?” (11, s. 241).

Hadisələrin axarı “Molla Nəsrəddin” lətifələri silsiləsinə aid “Səsim haracan gedir” ilə çox səsləşir. Qeyd edilən lətifədə də Molla minbərə çıxıb əzan verir,

sonra isə tələsik aşağı düşərək üz tutur biyabana. Bu hərəkətinin səbəbini soruşduqda isə belə cavab verir: “Qaçıram görüm səsım haracan gedir” (10, s. 229).

“Molla Nəsrəddin” lətifələrini xatırladan digər, “Ərəb və naqə” hekayətində isə nəql edilir ki, bir ərəbin on dəvəsi var idi. Birinə süvar olub doqquzun qabağına salıb gedirdi. Birdən ağına dəvələri saymaq gəlir. Dayanıb saydıqda görür ki, dəvələri doqquzdur, amma süvar olduğunu saymadı. Dedi ki, bəs dəvənin birini itirmişəm. Aşağı düşüb hər tərəfi axtardı. Sonra isə yenə saydı və gördü ki, ondur. Yenə süvar oldu. Bir qədər yol gedəndən sonra dəvələrin dübarə saydı, yenə gördü ki, doqquzdur. Yenə əvvəlinci qayda üzrə aşağı enib yenidən sayanda gördü ki, dəvələrin sayı ondur. Bu minvalla beş-altı dəfə dəvələrini saydı. Axırda belə qərara gəldi ki, piyada yol getsin, çünki belə addım atsa dəvələrinin sayı on olar.

Süjet eynilə Molla Nəsrəddinin “Mindiyimi saymıram” adlı məşhur lətifəsinə yada salır. Eyniadlı lətifədə də məlum hadisə Molla Nəsrəddinin timsalında təkrarlanır. Sadəcə sözügedən lətifədə Molla Nəsrəddin dəvələri deyil, uzunqulaqları sayır. Lakin hər iki obraz (ərəb və Molla) problemi həll etməkdə eyni çözümlə yolu görüb, say pozulmasın deyə, pay-piyada getmək qərarına gəlirlər.

Xalq lətifələrinin təsiri “Qəzvinli” hekayətində də diqqət çəkir. Belə ki, hekayətdə deyilir ki, bir nəfər qəzvinlinin bir eşşəyi itmişdi. Soraq edib hər yana səs salır və eyni zamanda da Allah-taalaya şükür edir. Bir şəxs ondan bu hərəkətinin səbəbini soruşduqda isə belə cavab verir: “Car çəkirəm çünki eşşəyim itib, şükür etməyimin səbəbi isə odur ki, yaxşı ki, eşşək itəndə süvar deyildim. Yoxsa ki, bu gün beş gün idi ki, özüm də itmişdim” (11, s. 245).

Eynilə bu mənzərə Molla Nəsrəddinin adı ilə bağlı məşhur lətifədə də qarşıya çıxır. Buradada eşşəyi itən Molla onu sorğuya çəkənləri belə cavablandırır: “Şükür eləyirəm ki, nə yaxşı eşşək itəndə mən onun üstündə deyilmişəm. Yoxsa indi mən də itmişdim, uşaqlarım yetim qalmışdı” (10, s. 278).

Seyid Əzim Şirvaninin xalq lətifələrinin təsiri duyulan “Şair və dövlətli” hekayətində isə mənzərə bambaşqadır. Burada deyilir ki, bir miskin şair dövlətli birisinin yanına gəlir. Ona elə yaxın oturur ki, aralarındakı məsafə bir qarış olur. Dövlətli bu səbəbdən çox narahat olub, qaş-qabağını tökür. Üzün turşudub şairə sual verir ki, səninlə eşşək arasında nə qədər yer var?

Şair isə cavabında aralarındakı məsafəni göstərərək, “bir qarış” deyir.

Məndə miskin şairin fikirlərində Molla Nəsrəddin yanaşması açıqca hiss edilir. Çünki həmin keyfiyyətlərin lətifə qəhrəmanı olan Molla Nəsrəddin obrazında da cəmləşdiyi sirr deyildir. Görkəmli folklorşünas Məmməd Hüseyin Təhməsinin təbirincə desək: “Məlum olduğu üzrə, Azərbaycan xalq lətifələrinin əksəriyyətində Molla Nəsrəddin ağıllı, bilikli, hazırcavab, tədbirli, özü yoxsul olmaqla bərabər, kasıb və yoxsulların tərəfdarı, rəqibi molladan tutmuş sahibi-ixtiyar Teymuradək hakim siniflərə qarşı, mövhumata və cəhalətə qarşı mübarizə aparan bədi obraz-tip kimi təsvir olunmuşdur” (1, s. 120).

Məlum olduğu üzrə, Molla Nəsrəddinin Teymurla bağlı rəvayətlərini ehtiva

edən lətifələr saysızdır. Belə lətifələrin birində Teymur qəsdən Mollanı pərt etmək üçün ona eyni sualı verir. Hazırcavablığı ilə seçilən Molla Nəsrəddin də söz altında qalmayaraq, cəld “Olsa-olsa, bu saat eşşəklə mənim aramda ikicə arşınlıq bir məsafə var” cavabını verir. Bu əhvalatda əsasən Teymurləng və onun simasında zalım, xalqın aqibətini düşünməyən, onu təhqir etməyi özünə bir peşə, əyləncə hesab edən, vecsiz hakimlərin ümumiləşdirilmiş obrazı yaradılır.

Bu baxımdan görkəmli ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədov klassiklərin xalqa mənsub satiraya, o cümlədən Molla Nəsrəddin lətifələrinə sığınmalarını doğru sayırdı. O, bu barədə yazırdı: “Tarixin hər hansı bir dövrü dərinədən tədqiq edilərsə, hər dövr üçün əzəzil hakimin tarixi obyektiv öyrənilərsə o zaman həmin hakimin haqqında çoxlu satirik lətifələrin yarandığının şahidi olacağıq. Çox uzağa getmək də lazım deyil. Azərbaycan satirik xalq lətifələrinin, o cümlədən Molla Nəsrəddin lətifələrinin əsrdən əsrə çoxalması məhz bu yolla getmişdir. Molla Nəsrəddinin tarixin hansı dövründə yaşamasından, hansı hakimlə həməsr olmasından asılı olmayaraq, başqa-başqa dövrlərdə zəhmətkeş xalq həməsri hakimin axmaqlığına, fərsizliyinə gülmək üçün Molla Nəsrəddinin şəxsiyyətinə sığınır, özünün sözlərini onun dili ilə söyləyir, beləliklə də müstəbidini lağa qoyub, ifşa etmiş olur. Bu necə deyərlər, xalq intiqamının formalarından biridir” (8, s. 28).

Görkəmli ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədovun fikrini təsdiqləyən digər nümunə isə “Hekayət”dir. Burada vurğulanır ki, bir gün padşah sübh tezdən şəhərdən çıxıb, şikara gedərkən bir bağbana rast gəlir. Bağbanın çiyindəki bədən padşahın atı hürkür və onu yerə yıxır. Padşah fikirləşmədən bağbanın qətlinə hökm edir və utanmadan da deyir ki, sən nə şum adam imişsən ki, mən sənə rast gəldim, atdan yıxıldım.

Bağban isə çəkinmədən, dərhal cavabında bildirir ki, gör sən nə şumsan ki, mən sabah sənə rast gəldim, ölümə getdim.

Padşahın bağbanın cavabından xoşu gəlib, edam fikrindən daşınır. Əsası xalq lətifəsi ilə yoğrulmuş bu hekayətdə də məhz yüksək zümrəni təmsil edən padşah, vəzir və ümumiyyətlə istismarçı təbəqəni bildirənlər ələ salınır, gülüş hədəfinə çevrilir. Zalımlara qarşı isə əsas ifşaedicisi obrazı yenə də sadə xalq zümrəsi göstərilir.

Eyni mənzərə Molla Nəsrəddin lətifəsində də mövcuddur. Sadəcə burada Teymur tezdən ova gedərkən qarşısına çıxan Mollanın simasından xoşlanmayıb onu zindana saldırır. Bəhanəsi də o olur ki, Molla bəd sifəti ilə səhərçağı onun qarşısına çıxıb. Təsədüfən isə həmin gün Teymurun ovu çox uğurlu olur. Evə dönərkən əmr edir ki, Mollanı azad etsinlər. Beləliklə, Molla Nəsrəddini azad edib, Teymurun hüzuruna gətirirlər. Teymur mətləbi ona bildirir. Molla isə cavabında deyir ki, sən mənim simamı bəd sayıb ovunun uğursuzluğundan ehtiyat etdiyini üçün məni zindana saldırdın. Halbuki, mən bir tikə çörək pulu üçün səhər evdən çıxmışdım. Təsədüfən də sənənlə rastlaşdım və zindana düşdüm. İndi düzünü de görüm əsl bədsima kimdir?.

“Nəqqaş”da isə belə söylənilir ki, bir nəqqaş var idi. O, bir gün başqa bir

şəhərə gedib çıxır. Burada nəqqaşlıqdan əl çəkib, təbabət sənətinə baş vurur. Səbəbin soruşduqda isə belə cavab verir: “Elmi nəqqaşda hər bir şəkil ki, dəri divara nəqş eləsəm, qüsuru cümləyə məlumdur. Amma bu sənəti tibbdə nə xəta eləsəm, torpaq onu məstur qılır” (11, s. 246).

Bənzər lətifədə isə Molla Nəsrəddin bir həkimlə yol yoldaşı olur. Qəbiristanın yanından keçərkən həkim dərhal üzünü örtür. Molla səbəbini soruşduqda isə cavab verir ki, hər dəfə bu məzarlıqdan keçəndə bu biçarələrin halına ürəyim yanır.

Molla Nəsrəddin isə cavabında deyir ki, xeyr əzizim, üzünü ona görə örtürsən ki, sənin səhvin ucbatından torpaq altında yatanların sayını görməyəsən

Başqa bir “Hekayət” başlığı altında təqdim edilən nümunədə isə deyilir ki, bir gün bir xacə öz qulamı ilə bostana gedirlər. Xacə bir xiyar dərib qulamına verir. Xiyar acı olsa da qulam onu şirin-şirin yeyir. Xacə xiyarın dadına baxanda görür ki, zəhri hələhildən də bedhərdir. Deyir ki, ey qulam bu acılıqda xiyarı belə şirin-şirin nə üçün yeyirsən?

Qulam cavab verir ki, ey xacə mən bəndə sənin mübarək əlindən çox şirin şərbətlər içmişəm. İnsafım rəva vermədi bir təlx olan xiyarı ki, sənin əlindəndir, acıdır, deyir deyə yerə atam.

Xacə qulamın ədayi-şükr nemətin görüb ol qulamı azad elədi.

Bənzər mənzərə ilə “Badımcan məsələsi” adlı nümunədə də qarşılaşırıq. Burada nəql edilir ki, bir gün Molla Teymur Lənglə bir süfrədə əyləşib xörək yeyirmiş. Ortalığa badımcan boranısı gətirirlər. Teymur Mollanı sınamaq məqsədilə deyir ki, dünyada mənəm ən çox sevdiyim nemət badımcandır. Molla Nəsrəddin də tez ona qoşulur, bir sözlə badımcanı qaldırır dağ başına, bitün nemətlərin şahı edir. Birdən Teymur söhbəti dəyişir və bayaqkı sözünün əksini, badımcandan nifrət etdiyini, hətta üzünü aşpaza tutaraq, bir daha süfrəsində badımcanı görməməyi, hətta görsə onun dərisini boğazından çıxaracağını bildirir. Molla da kefini pozmadan, “mənəm də qibleyi-aləm!” cavabını verir. Teymur soruşur ki, Molla bayaqdan badımcanı tərifləyirdin, mən pisləyən kimi sən də pislədin. Molla Teymura belə cavab verir: “Bu çox aydın məsələdi, qibleyi-aləm. Gərək elə belə də ola. Çünki mən səndən donluq alıb sənə qulluq eləyirəm, badımcana qulluq eləmirəm ki...” (10, s. 22).

Molla Nəsrəddin obrazının təzahürü “Həmədan hakimi” mənzuməsində də özünü açıq şəkildə büruzə verir. Əsərdə söylənilir ki, Həmədan ölkəsində bir hakim varmış. Günlərin bir günü ona xəbər çatır ki, vilayətdə çox səxavətli birisi varmış. Süfrəsi hər zaman açıq olur, kimliyindən asılı olmayaraq evində hamı ilə hörmətlə rəftar edilir. Hakim də eşitdiyi söhbətlərin həqiqətə uyğun olub-olmadığını yoxlamaq qərarına gəlir. O, fəqir libası geyinib sözügedən şəxsə evinə gəlir. Görür ki, məclis qurulub, süfrə açılıb, amma hərə öz keyfindədir. Bir az gözləyir ki, bəlkə onu da süfrəyə dəvət edələr. Lakin paltarları köhnə olduğu üçün, dəvət bir qırağa, üzünə də baxmırlar. Həmin günü hakim pərt şəkildə evinə qayıdır. Ertesi gün qəsdən bahalı libaslarını geyib, yenidən həmin məkana təşrif buyurur. Elə

ayağını məslisə qoyan kimi, hər bir tərəfdən üstünə tökülür, düz aparıb başda əyləşdirirlər. Şəninə mədhlər söylənilir, qabağına min cür naz-nemət qoyulur. Həmədan hakimi əlini süfrəyə uzatmır. Ev sahibi nə üçün ikramlara fikir vermədiyini soruşduqda isə belə cavab verir:

“Dedi ki, mən dünən də gəlmiş idim,
Səni mən cud əhli bilmiş idim.
Görmədim səndə cuddan asar,
İndi gördün libasımı zərtar.
Sən mənimçün ziyafət etməmişən,
Yox, bu paltarə hörmət eyləmişən.
Bəs yesin bu qidaları bu libas,
Həqq olan sözdən eyləmə vəsvas” (11, s. 190).

Mənzumənin mahiyyəti, əsas məğzi hakimin sonda söylədiyi, “Bəs yesin bu qidaları bu libas” məntiqi cavabında açıqca əks olunur. Əsər xalq arasında çox sevilən “Libasına görə qarşılıyıb, ağına görə yola salırlar” və yaxud “Ye ətəyim, ye” məsəllərini də xatırladır. Görkəmli sənətkar hakimin cavabı ilə dövrünün acınacaqlı vəziyyətinə, dövlətlilərin harınlamasına, kasıb zümrəni insan yerinə qoymamaqlarına bir işarə edir. Maraqlısı da odur ki, müəllif bu acınacaqlı vəziyyəti ifşa etmək üçün məhz hakimin özünü seçir və bütün mətləb də onun dilindən açıqlanır. Bu addım bir daha Seyid Əzim Şirvani şəxsiyyətinin dahiliyinə, yaradıcılığının aktuallığına, əsrlərdir sevilməsinə dəlalət edir. Bu məqama biganə qala bilməyən görkəmli ədəbiyyatşünas Sadıq Hüseynov belə yazırdı: “Burada hakimin özünün hadisənin iştirakçısı kimi təsvir edilməsi təsadüfi deyildir. Müəllifin belə hərəkət etməkdə məqsədi bu olmuşdur ki, qoy hakimin özü dövlətli təbəqələr arasında yoxsulların adam yerinə qoyulmadığını görsün, xəcalət çəksin və bundan ibrət götürsün. Deməli, şair tənqid hədəfini konkretləşdirməklə ona qarşı açılan atəşi də qüvvətləndirmişdir. Lətifədə olduğu kimi burada da mənzumənin sonunda “Sən mənim üçün ziyafət eyləmişən?! “Yox bu paltara hörmət eyləmişən” – deyə insana zahiri geyiminə görə qiymət verilməsi əleyhinə çıxmışdır” (4, s. 191).

Mənzumədəki amal Molla Nəsrəddin silsiləsinə aid “Ye ətəyim, ye” lətifəsində də qarşıya çıxır. Məşhur lətifədə də Molla Nəsrəddin eynilə Həmədan hakimi kimi köhnə paltarlarını geyinib bir mötəbər məclisə gəlir. Onun da geyiminə görə üzünə baxan olmur. Süfrədə oturduqda isə hər gələn ona oturduğu yerdən bir az aşağı tərəfə keçməsinə deyir. Bu minvalla Molla düz süfrənin axırına gəlib çıxır və lap qapının ağzında oturur. Molla Nəsrəddin ona göstərilən münasibətdən pərt olaraq evinə gəlir. Sabahısı isə ən bahalı libasını geyinir və təzə əmmaməsini taxıb yenidən həmin ünvana yollanır. Yenə də məclis olduğunu görür. Bu dəfə isə mənzərə bambaşqa olur. Molla Nəsrəddini bir göz qırpımında süfrənin lap başında əyləşdirib, qarşısına dadlı təamlar qoyurlar. Molla isə ətəyindən tutub təamlara uzadaraq, “Ye ətəyim, ye” deyir. Bu qərribə hərəkətin cavabını soruşduqda isə eynilə Həmədan hakimi kimi cavab verir ki, siz mənə deyil,

libasına hörmət edirsiniz. Ona görə də xörəyi mən deyil, bahalı libasım yeməlidir. Göründüyü kimi, hər iki nümunədə eyni problemin bədii həllinə çalışılır. Həm Həmədan hakimi, həm də Molla Nəsrəddin eyni missiyanı daşıyır, müəllifin əsas amalı oxucuya çatdırmaq üçün bədii vasitə rolunu oynayırlar. Ümumilikdə, şairin lətifələr ilə səsləşən hekayətlərində yalançılıq, ikiüzlülük, zəhmətkeş zümrənin halına acımamaq, tüfeylilik və sair bu kimi mənfi xüsusiyyətlər tənqid olunur.

Qeyd etdiyimiz kimi, Seyid Əzim Şirvaninin hekayələrinin ikinci qismi dolayısı ilə Molla Nəsrəddin lətifələrini yada salır, sadəcə ideya baxımından onunla səsləşir. Belə nümunələrdə ümumi məzmun, obraz və yaxud süjetə aid kiçik bir element bunu deməyə əsas verir (“Xan və dehqan”, “Hammalın vəqəsi”, “Çəpgöz hekayəsi”, “Dəllək və xacə”, “Padşah və zərif”, “Padşah və şair”, “Müsafir və xəsis”, “Hekayət” və sairə).

“Xan və dehqan” daha çox xalq arasındakı məşhur, “Xan məni dindirdi” məsəli ilə də çox səsləşir. Burada deyilir ki, günlərin bir günü əkinçi əkib becərməyə gedirdi. Yolda ona bir xan rast gəlir. Əkinçi xanı görcək baş əyir, təzim edir. Xan isə cavab olaraq, “Ey it, kənara çıx yoldan! Nə çıxırsan donuz kimi koldan?” deyir. Xanın sözləri əkinçiyə çox xoş gəlir və evinə şad-xürrəm qayıdır. Arvadı səbəbini soruşduqda deyir ki, mən xana salam verdim, o da mənə cavab verdi. Arvad deyir ki, əşşi ola bilməz xan sənə cavab versin. Dehqan qürrələnərək: Xan dedi: – “Çıx it yoldan! Nə baxırsan donuz kimi koldan?” cavabını verir (11, s. 133).

Digər hekayət isə “Hammalın vəqəsi” adlanır. Burada belə deyilir ki, bir nəfər hammal kürəyində bir səbət şüşə aparırdı. Ona bir əşşar rast gəlir. Həmin bu əşşar əlindəki dəmir ilə səbətin üzərindən vurur. Bu vaxt səbətdəki şüşələrin əksəriyyəti qırılır. Əşşar səbətin içində nə olduğunu soruşur. Hammal isə cavabında deyir ki, gərək bu sualı dəmiri səbətə vurmamış deyərdin. Çünki bir də vursan heç nə olacaq.

Göründüyü kimi, hekayətdəki hambalın dediyi, “bir də vursan heç nə olacaq” ifadəsi Molla Nəsrəddin lətifələri silsiləsinə aid “Heç nə” lətifəsini xatırladır. Sözügedən lətifədə isə mənzərə bambaşqadır. Sadəcə hər ikisində aparıcı obrazın “heç nə” cavabını verməsi belə düşünməyə əsas verir. Lətifədə deyilir ki, bir gün Molla Nəsrəddin küləkli bir gündə dəvənin belində oturub qovud yeyir. Lakin küləyin ucbatından ağzına heç nə getmir. Görənlərdən biri Molladan belə ciddi-cəhdlə nə yediğinin səbəbini soruşduqda isə deyir ki, əgər külək belə əssə, heç nə .

“Hammalın vəqəsi” hekayətindəki hambal obrazı, eləcə də şüşə dolu səbət digər, “İnanma” adlı nümunəyə bənzəyir. Lətifəyə diqqət edək: “Deyirlər ki, Molla Nəsrəddin hələ lap cavan vaxtlarında, dediyindən dönməyən, söz altında qalmayan bir oğlan imiş. Cavan Nəsrəddin günlərin birində tamam pulsuzlayır. Özünə iş tapmaq üçün bazarda gəzdirdiyi zaman bir tacir onu çağırır. İçi şüşə ilə dolu bir səbət verib deyir:

– Bunun bizə apara bilərsənmi?

Nəsrəddin səbəti götürüb, tacirlə birlikdə yola düzəlir. Evə bir az qalmış tacir deyir:

– Bu hamballığa görə sənə pul verim, ya üç hikmətli söz öyrədim?

Nəsrəddin ağıllı, hikmətli sözləri çox sevmiş. Hər nə bahasına olursa-olsun öyrənməyə çalışmış. Burada da hikmətli sözləri əldən buraxmamaq üçün ac, pulsuz qalmağa razı olur.

Gəlib tacirin evinə çatırlar. Həyətə girib qırx pilləkənlə yuxarı qalxırlar. Tacir başlayır:

– Hikmətli sözləri deyirəm. Qulaq as, yadında saxla! Birinci budu ki, kim sənə desə qatıq qaradı, inanma!

Nəsrəddin yükün altından bir tərs-tərs tacirə baxır. Ancaq heç bir söz deməyib pilləkənləri qalxmaqda davam edir. Tacir deyir:

– İkinci budu ki, kim desə buz isidir, inanma!

Nəsrəddin başa düşür ki, tacir onun muzduna kələk qurur. Heç bir söz demir. Axırıncı pilləkənləri çıxanda tacir üçüncü hikmətli sözünü deyir:

– Kim sənə desə ki, od dondurur, inanma!

Nəsrəddin soruşur:

– Demək ki, mənə daha hambal pulu verməyəcəksən?

Tacir deyir:

– Şərtimiz elə idi də.

Nəsrəddin dalındakı şübhə dolu səbəti pilləkən aşağı tullayır ki:

– Sənə də kim desə ki, bu səbətin içində salamat şübhə qaldı, inanma!” (10, s. 129).

Göründüyü kimi, “Hammalın vəqəsi” hekayəti ilə “Heç nə” və “İnanma” lətifələri arasında müəyyən bir bağlılıq vardır. Bu bağlılıq cərəyan edən hadisələrdə, obrazların davranışında tam olmasa da, dolayısı ilə biruzə edilir. Xüsusən də “Hammalın vəqəsi” hekayəti ikinci, “İnanma” adlı lətifə ilə səsləşir. Hər iki nümunədə hambalın hazırcavablığı, arxasında şübhə dolu səbəti aparması, eləcə də tüfeyli, harınlamış tiplərlə (əşşar və tacir) qarşıdurması belə fikirləşməyə əsas verir.

Digər, “Çəpgöz hekayəsi”ndə isə məzmun belədir ki, bir nəfər bir çəpgözdən soruşur ki, doğrudanmı çəplər biri iki görür? Çəpgöz isə cavabında deyir ki, əgər belə olsa idi mən bu saat sizi dörd görürdüm. Sual verən isə iki nəfər idi (11, s.240). Hekayətdəki çəpgöz obrazı “Yoxsa işlər şuluq olar” lətifəsini yada salır. Burada isə söylənilir ki, Molla Nəsrəddin bir çəpgöz qadınla evlənir. Səhərişi günü Molla evə bir qab qaymaq alıb gətirir. Arvadı isə Mollanın əlindəki qabı iki görüb, nə üçün iki qab aldığı soruşur. Bu isə Mollaya xoş gəlir ki, arvad evə etdiyi bazarlığı iki görəcək.

Bu minval bir müddət davam edir. Molla da sevinir. Lakin bir gün çörək yedikləri vaxt birdən arvad Mollaya baxır, cəld üzünü əlləri ilə örtüb deyir ki, a kişi, bu nədi? Yanındakı molla kimdi? Molla cavabında deyir:

– Arvad, bu olmadı. Bu evdə hər nəyi iki görürsən gör, ancaq ərini bir dənə gör! Yoxsa işlər şuluq olar” (10, s. 162-163).

“Dəllək və xacə”də də dolayısı yaxınlıq göz önündədir. Burada deyilir ki, bir dəllək bir xacənin başını tərəş edir. Dəlləyin əli titləyib bir cüzi onun başından məcruh edir. Xacə fəryad edir ki, ey usta, başımı kəsdin!

Dəllək isə cavabında deyir : “Sakit ol, kəsik başdan səs çıxmaz”(11, s. 241).

Dəlləklə bağlı əhvalat Molla Nəsrəddinin də başına gəlir. Günlərin bir günü bir naşı dəlləyin əlinə düşür. Dəllək Mollanın başını kəsdikcə pambıq qoyur. Molla bir də baxır ki, başını yarısı pambıqla doludur. Cəld ayağa durub yola rəvan olur. Dəllək deyir ki, ay Molla işimi hələ qurtarmamışam axı. Molla isə cavabında deyir: “Elə hamısına pambıq əkmək olmaz ki? Yarısına da özüm yun əkəcəyəm” (10, s. 253). Və yaxud eyniadlı hekayətdəki fikrə bənzər başqa bir lətifəyə baxaq. Burada isə deyilir ki, Molla bir gün küçədən bir it tutub evə gətirir. İti sandığa qoyub, ağzını bağlayır. Səbəbini soruşduqda isə cavab verir: “nə görsün, nə hürsün”. Burada dəlləyin, “sakit ol, kəsik başdan səs çıxmaz” ilə Molla Nəsrəddinin ikinci lətifəsindəki, “nə görsün, nə hürsün” ifadələri müəyyən mənada bir-birinə yaxındır.

Başqa bir hekayətdə, “Padşah və zərif”də isə problemin bədii həlli başqa cürdür: “Bir zərifdən bir günah sadir olmuşdu. Padşah hökm elədi ki, onun burnunu deşib, bir ip taxıb küçə və bazarı dolandırsınlar. Zərif ərz elədi ki, ey padşah, mənim burnumun iki deşiyi var, üçüncü deşik mənə lazım deyil. Padşah güldü və onun təqsirindən keçdi” (11, s. 241).

“Padşah və zərif”dəki mövzunu ehtiva edən, digər “Padşah və şair” hekayəti də vardır. Burada isə deyilir ki, padşah günlərin bir günü şairin qətlinə hökm edir. Buyurur ki, cəllad gəlsin. Şair isə keyfini pozmadan padşahın mülahimlərinə deyir ki, cəllad gəlincə, mənim başıma qapaz və üzümə şillə vurun

Padşaha bu söz xoş gəldi və şairin günahından keçdi.

Seyid Əzim Şirvani irsinə məxsus hər iki nümunədə Molla Nəsrəddin obrazının təzahürü açıqca hiss edilir. Bənzər lətifəyə nəzər salmaq. Burada göstərilir ki, günlərin bir günü Teymur Mollanın hazırcavablılığını yoxlamaq üçün edamina fərman verir. Kəndiri onun boğazına keçirməmişdən öncə Molladan son istəyini soruşur. Molla isə Teymura deyir ki, mənim boğazımdam qıdığım gəlir, əmr et kəndiri belimə keçirsinlər. Teymur da cavaba gülüb, edam fikrindən əl çəkir.

Təqdim edilən hər üç nümunədə, edamlarına fərman verilən şəxslər (zərif, şair və Molla), keyflərini pozmuşlar, əksinə, son nəfəslərində də ürək sözlərini açıqca söyləməyə özlərində cəsarət tapırlar. Bu məqam Molla Nəsrəddinlə bağlı lətifələrdə dəfələrlə qarşıya çıxıb. Molla Nəsrəddin də Teymur Lənglə söhbətləri zamanı heç vaxt çəkinməmiş, saray əyanları kimi yaltaqlanmayaraq, sözün düzünü onun üzünə söyləmişdir. Çünki Molla Nəsrəddin xalq müdrikiyinin, zəhmətkeş insanların ümumiləşdirilmiş bir obrazıdır.

“Müsafir və xəsis”də də maraqlı süjetlə rastlaşırıq. Burada nəql olunur ki, bir şəxs səfərə gedir. Yola rəvan olmamışdan əvvəl bir xəsis dostuna baş çəkir və ondan üzüyünü ona verməyi xahiş edir. Bəhanəsi də bu olur ki, hər vaxt üzüyünü barmaqımda görsəm, yadıma düşəcəksən.

Xəsis dostu isə deyir: “ Nə vaxt ki, istərsən mən yadıma düşəm, boş qalan barmaqıma bax, məni yadıma sal...” (11, s. 244).

Göründüyü kimi, hekayətdəki ümumi məzmun Molla Nəsrəddin lətifələri ilə

çox səsləşir. Bəzi lətifələrdə Mollanın xəsis olduğu, bəzilərdə isə borcunu qaytarmayan, borc istəməyi özünə peşə bilən tanışları ilə üz-üzə gəldiyinin dəfələrlə şahidi oluruq. Lakin bütün məqamlarda Mollanın haqlı olduğu sonda təsdiqini tapır. Məsələn, bu qisim lətifələrdən birində deyilir ki, bir gün aldığı qaytarmayan birisi Mollanı üstünə borc üçün gəlir. Molla da yerindən tərpənmədən bildirir ki, pulu taxçadakı qutunun içindən götürə bilər. Həmin şəxs sevincək taxçaya yaxınlaşır. Lakin qutunu açıqda boş olduğunu görür. Heyrətlə Mollaya qutunun boş olduğunu bildirir. Molla isə olduqca təmkinlə, “Aldığını vaxtında gətirsəydin, indi qutu boş olmazdı” cavabını verir.

Seyid Əzim Şirvaninin hekayə yaradıcılığında həm də ənənə və müasirlik qovuşuq şəkildə təzahür edir. Bu haqda görkəmli ədəbiyyatşünas Kamil Mir Bağirov belə yazır: “Seyid Əzimə qədər ədəbiyyat tariximizdə mənzum hekayə yazan şairlər olmuşdur. Klassiklərdən Xaqani, Nizami, Füzuli, Məhəmməd Əmani, Ağa Məsih Şirvani, Qasım bəy Zakir və başqalarının mənzum hekayələri vardır ki, bunlar az-çox realist mahiyyət daşıyan əsərlərdir. Seyid Əzim də özündən əvvəlki klassiklərin bu ənənəsini davam etdirərək öz dövrünün ictimai həyatı ilə əlaqədar olan hekayə və təmsillər yazmışdır. Lakin, klassiklərin ənənələrini davam etdirsə də, onun bu ədəbi janrlarla yazılmış əsərlərində ictimai motivlər, satira ünsürləri, tənqid atəşi daha qüvvətlidir” (9, s. 156).

Seyid Əzim Şirvaninin yüzdən artıq mənzum hekayələri həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, bədii irsində önəm kəsb edir. Onların müəyyən qismi Azərbaycan və fars klassiklərindən tərcümə və iqtibasdır. Belə ki, örnəklərin bəziləri Sədidən, Cəlaləddin Ruminin “Məsnvi”sindən və “Pərişan” əsərlərindəndir. Əksər qismi isə xalq nağılları və Molla Nəsrəddin lətifələrindən istifadə edilərək qələmə alınmışdır. Bu heç də təsadüfi olmamışdır. Görkəmli satirik xalqın müqəddəratının bədii həllini xalq ədəbiyyatı nümunələrində, xüsusən də lətifələrdə görürdü. Məşhur lətifə qəhrəmanı Molla Nəsrəddinlə həmfikir, eyni düşüncə tərzinə malik olması yalnız yaradıcılığında deyil, real həyatda da özünü göstərirdi. Çünki Seyid Əzim Şirvani doğma xalqı arasında, köhnə dünyanın sonuncu, yeni dünyanın birinci şairi kimi sevilib, şöhrət qazanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. İkinci kitab. Bakı: AEA nəşriyyatı, 1966, s. 77-123.
2. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Dördüncü kitab. Bakı: Elm, 1973, s. 58-92.
3. Əsgərli Z. Seyid Əzim Şirvani. Bakı: Elm, 2005, 64 s.
4. Hüseynov S. Seyid Əzim Şirvaninin yaradıcılıq yolu. Bakı: Elm, 1977, 220 s.
5. Hüseynov S. Seyid Əzim Şirvani. Bakı: Yazıçı, 1987, 126 s.
6. Kazımoğlu M. Gülüşün arxaik kökləri. Bakı: Elm, 2005, 186 s.

7. Qasımsadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Maarif ,1974, 488 s.
8. Məmmədov K. XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. Bakı: Elm, 1975, 276 s.
9. Mir Bağırov K. Seyid Əzim Şirvani. Bakı: Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı nəşriyyatı, 1959, 238 s.
10. Molla Nəsrəddin lətifələri. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 304 s.
11. Şirvani S.Ə. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. III cild. Bakı: Avrasiya press, 2005, 288 s.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 12.01.2026

Son variant: 28.01.2026